

Danijela Grujić, Novi Sad

Položaj žene u jevrejskoj zajednici kao susret tradicije i moderniteta

Sažetak

U osnovi tradicionalan i značajno marginalizovan, položaj žene nije se bitnije menjao u većini jevrejskih zajednica od ranih antičkih vremena do danas. I pored svih istorijskih prilika tokom proteklih nekoliko milenijuma jevrejstva koje su se značajno reflektovale na ulogu i poziciju žene, polaznu tačku čini rana jevrejska organska religioznost. Ovaj sistem religijskih običaja iz antičkog perioda kultivizacije jevrejskog naroda predstavljao je stožer opstanaka jevrejskog naroda u vekovima izgnanstva, te se stoga u velikoj meri sledio uz vrlo male modifikacije. Pored toga, odanost jevrejskoj religiji nalazi se u samoj srži jevrejskog zajedništva, pa je ustrojstvo religijski propisanih društvenih odnosa većito odnosilo prevagu nad alternativnim pravcima uređivanja jevrejske zajednice. Ono je, kao i u drugim patrijarhalnim zajednicama, donosilo ženi dostojanstvo udajom i, što je kod Jevreja posebno izraženo, ključnom ulogom u porodičnom životu. Položaj žene u jevrejskoj zajednici danas je u tom smislu vrlo specifičan, s jedne strane tradicionalno fiksiran, a s druge strane sama priroda jevrejske religioznosti kao prvo istorijsko razobručavanje ljudske subjektivnosti nosi u sebi nesaglediv potencijal ženske emancipacije koje smo danas svedoci.

Ključne reči: položaj žene, jevrejska zajednica, judaizam, tradicija, savremena epoha.

Položaj žene tokom istorije jevrejstva

Poput drugih svetskih religija i judaizam isključuje žene iz mnogih značajnih segmenata religijskog života, što predstavlja osnovu za opravdanje praktične potčinjenosti žene muškarcu, mada se porodična i šira društvena uloga Jevrejke nikada ne bi mogla okarakterisati kao drugorazredna. Patrijarhalno ustrojstvo ranih jevrejskih zajednica, delimično i konkurencija rivalskih bliskoistočnih religijskih tradicija sa značajnim kulturnim ulogama žene, oblikovali su drevne jevrejske zakone, koji su žene smatrali potencijalnim izvorima onečišćenja, posredstvom menstru-

alne tečnosti i nečistoće vezane za porođaj.¹⁰⁰ Centralna uloga žene vezivala se za porodične odnose, posebno ulogu majke, za ozbebeđivanje biološkog i kulturnog kontinuiteta jevrejskog naroda. Tu se nalazila i ključna dimenzija ženinog religijskog života: ona je ta koja u jevrejskoj porodici pali sveće kojima se dočekuje Šabat - najveći verski praznik i koja sprovođi pravila o ishrani. Još u tim davnim vremenima stvorena je stabilna osnova za kasnije izuzetnu svetovnu ulogu Jevrejke, njoj se prepuštala briga o domaćinstvu kako bi se muž i sinovi oslobodili za molitvu i izučavanje Tore – kao prvu i ekskluzivnu religijsku dužnost muškog dela jevrejske zajednice. Žena je, prema tome, bila od davnina oslobođena mnogih verskih zapovesti (*micvot*). Prema mišljenju ortodoksnog rabina Samsona Rafaela Hirša (1808-1888), jevrejstvo je zauzelo ovaj stav "...jer je cilj micvot da podigne duhovnu razinu čovjeka, a žena je stvorena s duhovnom prednošću koja ne zahtijeva da ispunjava sve micve. Oslobođanje je također radi toga da žena ne bi bila preopterećena, jer na njoj leži najveći dio kućnoga posla. Zato je oslobođena od učenja Tore, ali joj je ono dopušteno ako želi, dok je to muškarcu obaveza".¹⁰¹

Tradicionalno rabinsko jevrejstvo, koje kasnije najdoslednije nastavlja ortodokсни judaizam, održalo je ove rano uspostavljene patrijarhalne odnose. Žene nisu imale nikakvu zvaničnu ulogu u javnom životu, baš kao i u verskoj praksi u sinagogi. Nije poznato od kada tačno datira običaj prostornog odvajanja muškaraca i žena u sinagogi. U hramu su postojali posebni prostori za žene i muškarce, ali nema čvrstih dokaza da su oni postojali i u sinagogama pre srednjeg veka.¹⁰² Za razliku od reformističkih, u ortodoksnim sinagogama žene su odvojene od muškaraca pregradom ili im je obezbeđen prostor na galeriji. Iako su tradicionalno samo muškarci aktivno upražnjavali bogoslužjenje u sinagogi, postoji izjava u Talmudu (Megila, 23a) koja kaže da u načelu i žene mogu biti pozvane da čitaju tekst iz Tore. Neke žene su se proslavile svojom učenošću, na primer Brurija, žena rabi Meira. Iz tog perioda se spominje i nekoliko proročica: Mirjam, Mojsijeva starija sestra, „sudija“ Devora i proročica Hulda. Mirjam je bila prva žena opisana kao proročica u Bibliji, jer je uoči Mojsijevog rođenja predvidela da će on doneti svom narodu spas.

Nakon prvog naseljavanja u obećanoj zemlji, jevrejska plemena su bila razjedinjena, svako je imalo svog starešinu ili sudiju, ali nisu imali zajedničkog vođu. Susjedni narodi su ih napadali u pokušajima da povrate izgubljene teritorije. To je udruživalo jevrejska plemena pod zapovedništvom jednog „herojskog sudije“. Baš u to vreme veliki ratnik Sisara je napao severna jevrejska plemena, koja su se mahom sklonila u gradove moćnog jevrejskog plemena Efrajim. Tu je živela žena velike mudrosti, Debora, za koju se smatralo da je nadahnuta „proročica“ i da govori u božje ime. Ova žena ostala je upamćena kao inicijator uspešnog ujedinjavanja naroda u odbrani od neprijatelja pod Barakom, vođom ugroženog plemena Naftali. Priča kaže da se i sama Debora borila sa vojskom koja je savladala Sisaru, i da je pobeđu

.....
100 *Enciklopedija živih religija*, ur. Kit Krim, Nolit, Beograd, 1992.

101 Citat je preuzet iz dela Rabin Kotel Da-Don, *Židovstvo, život, teologija i filozofija*, Profil, Zagreb, 2004.

102 Dejvid Dž. Goldberg, Džon D. Rejner, *Jevreji, istorija i religija*, Clio, Beograd, 2003.

slavila pesmom: „Pevam pesmu zahvalnicu gospodu bogu Izraela... Ne bejaše vođe u Izraelu dok ne dođoh ja, Debora, kao majka Izraela.“¹⁰³

Specifičnost položaja žene tokom srednjovekovnog rasejanja Jevreja u odnosu na opšte okruženje evropskih naroda sastojalo se u tome što su devojkice, iako nisu pohađale školu kao dečaci, u kućnim uslovima učile da se mole i da čitaju hebrejski. Već u to vreme bilo je devojkica i žena koje su mnogo učile i čitale na hebrejskom, jidišu i latinu.¹⁰⁴ Novu eru u jevrejskoj religijskoj praksi, a samim tim i u uspostavljanju novog položaja žene u verskom životu, doneo je hasidizam. Ovaj društveno-religijski pokret Jevreja Istočne Evrope od XVIII veka naovamo izvršio je snažno pounutrenje jevrejske religije, okrećući svakog hasida, pored poštovanja rabinskog zakona, dubokoj pobožnosti. Naglašavanje mysticizma, ideja mystičkog spajanja sa Bogom i krajnjeg iskupljenja, u životnoj praksi hasida je dobilo izraz težnje da se ono svakodnevno učini svetim. I pored u osnovi izrazito ortodokсне pozicije hasidizma¹⁰⁵, prodor evropskih slobodarskih ideja u religijsku praksu Jevreja doveo je do toga da u savremeno doba izvestan broj žena dobije ulogu rabea – duhovnog vođe.

Važnu kariku u postupnoj istorijskoj emancipaciji žene u jevrejskoj zajednici predstavlja Haskala – prosvetiteljski pokret Jevreja kasnog XVIII veka, izazvan pozitivnim rezultatima političke emancipacije Jevreja u mladim građanskim društvima Zapadne Evrope. I pored različitih, čak i protivrečnih tokova novovekovne sudbine Jevreja u Evropi, napuštanje srednjovekovnih geta, otvaranje jevrejskih zajednica ka širim društvenim tokovima Evrope, uključujući tu i učešće u svetovnom obrazovanju i definisanju nastajućih modernih profesija, imalo je veliki značaj za uobličavanje jednog modernijeg položaja žene. Haskala je predstavljala društveno-kulturni pokret koji je vodio integraciji Jevreja u moderno evropsko društvo i, osim aktivnog uključivanja u sekularno obrazovanje, doneo je i proučavanje hebrejskog jezika i jevrejske istorije, razvoj jevrejske sekularne literature i kritičkih studija religijskih tekstova. Izgrađivanje jevrejskog sekularnog identiteta, baziranog na izuzetno bogatoj kulturnoj baštini, doneo je velike promene u mnogim aspektima jevrejskog života, uključujući i političko osveščivanje i organizovanje Jevreja. Kada je o obrazovanju reč, ovde su nastupile najkrupnije promene u odnosu na prošla vremena. Krajem XVIII veka otvaraju se prve osnovne sekularne jevrejske škole za dečake u kojima se učili nemački, francuski i hebrejski jezik, aritmetika, geografija, istorija, umetnost i religijska nastava o jevrejskoj bibliji. Devojkice u bogatijim porodicama imale su privatne učitelje, a organizovane su i osnovne škole za siromašnije devojkice, kao na primer u Bresleu, Desaiu, Keningsbergu i Hamburgu, gde se učio hebrejski i nemački jezik, osnovi religije i etike, molitve i aritmetika, a neke škole su uključivale u svoj nastavni program i pisanje jidiša, ručni rad, umet-

.....
103 Simon Dubnov, *Kratka istorija jevrejskog naroda*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1962, str. 23

104 Simon Dubnov, *Kratka istorija jevrejskog naroda*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1962, str. 159

105 Desno krilo ortodoksnog jevrejstva se u većoj ili manjoj meri poistovećuje sa hasidizmom.

nost i pevanje. Broj ženskih škola je tokom XIX veka rastao, otvarale su se ovakve škole i u Poljskoj i Rusiji, a počela su se pojavljivati i mešovita odeljenja. Dalje školovanje jevrejske omladine nastavljalo se u nejevrejskim obrazovnim institucijama. Jevrejski reformni i protivreformni pokreti XIX veka javili su se kao odgovor i protivodgovor judaizma na pomenute društvene tokove. Od samog početka reformističko jevrejstvo je dozvoljavalo ženama i muškarcima da se mole zajedno u sinagogi. U kasnom XIX veku pojavila se i ideja o ženi rabinu, ali su prvi pokušaji da se ona ostvari propali početkom XX veka.

Savremena globalizacija ljudskih prava i sloboda, posebno univerzalizacija političkih prava tokom XX veka, donela je obimne promene u položaju žena širom sveta. Sveobuhvatna kritika tradicionalnih vrednosti, uključujući tu i kritiku krutih religijskih normi, i snažna ženska svetovna udruženja svetskih razmera učinila su savremeni svet mestom rodne tolerancije. Kada je o judaizmu reč, u krilu reformističkog jevrejstva i rekonstrukcionističkog jevrejstva¹⁰⁶ stvorili su se uslovi za prve rabinke, što je pokazalo da je najstarija svetska religija očuvala svoj vitalitet i fleksibilnost za istorijsku sudbinu čoveka. Jevrejska religija je tako među prvima priznala pravo ženama da uđu u red sveštenika. Dok je tradicionalno za javnu molitvu potreban minjan – kvorum od najmanje deset muškaraca starijih od trinaest godina, u reformistički minjan ulaze i žene. Konzervativno jevrejstvo, kao jedno od tri velike savremene grupacije jevrejstva u Americi, razvilo je Žensku ligu za konzervativno jevrejstvo i uključilo je žene u ritualni život kongregacije. Aktivno učešće žena u verskoj službi u sinagogi, prvo u reformističkoj, a posle i u drugim liberalnim jevrejskim zajednicama, otvorilo je mnoga pitanja o položaju žene i u ortodoksnim jevrejskim krugovima.

Sekularni karakter savremene jevrejske države u dodiru sa ponovo oslobođenom jevrejskom tradicijom obojio je na osoben način život žene u Izraelu. Mada ovde ne postoji „državna religija“, uz sleđenje savremenih demokratskih motiva i garanciju verskih sloboda svim građanima, jevrejski način života je oblikovan u sudaru nekoliko jevrejskih tradicija i moderniteta. Mlada državna zajednica počiva na bogatstvu različitih iskustava Jevreja pridošlih sa raznih strana sveta, nastala je u susretu talmudista, hasida, kabalista, jemenskih Jevreja, sa predanjem što podseća na Mišnu, severnoafričkih Jevreja, sa slobodoumljem kao nasledem verske tolerancije iz zlatnog doba islamske Španije i izuzetno velike zajednice Jevreja pridošlih u Izrael iz Istočne Evrope 90-tih godina XX veka.

Religijska osnova položaja žene

Jevrejsko religijsko nasleđe predstavlja temeljno ishodište većine društvenih institucija jevrejske zajednice. Položaj žene je u tom smislu vrlo specifičan, pošto je on s jedne strane tradicionalno fiksiran, dok sa druge strane sama priroda jevrejske religioznosti kao prvo istorijsko razobručavanje ljudske subjektivnosti nosi u sebi nesaglediv potencijal naknadne ženske emancipacije. Već smo spomenuli, iz pers-

.....
 106 Rekonstrukcionističko jevrejstvo je pokret Jevreja u SAD tokom XX veka koji se razvio u okviru konzervativnog jevrejstva kao izraz racionalizma levog krila.

pektive drugih religija, neverovatan savremeni prodor žene u jevrejsku religijsku praksu. Nije slučajna savremena pojava izuzetno aktivnih dobrotvornih ženskih jevrejskih udruženja svetskih razmera, obavezne vojne službe žena u Izraelu, jednake podela poslova između žena i muškaraca u kibucima, čitav niz svetski zaslužnih naučnica i uopšte žena javnih ličnosti od svetskog značaja. I u našoj sredini su predsednice jevrejskih opština i liderke u raznim društvenim aktivnostima, od kulturnih do religijskih.

Ako bismo posegnuli za religijskim osnovama ovog znatno izmenjenog, modernog položaja žene u jevrejskoj zajednici, morali bismo ga tražiti u smislu judaizma u vizuri civilizacijsko-istorijskog razvoja. Naime, filozofski pogled na jevrejstvo kao dugo pripremani trijumf istorije nad prirodom, civilizacijsko okretanje ljudskoj subjektivnosti i njegovim modifikabilnim moćima, gradi se na osnovnim starozavetnim motivima. Predstava o direktnoj vezanosti čoveka za transcendentnog Boga, predstava o Bogu koji stvara svet, zatim predstava o ljudskom zadatku koji se ostvaruje u istorijskom toku vremena, pa predstava o slobodnoj volji i samoodgovornosti čoveka za vlastitu dušu, samo su neki od osnovnih elemenata subjektivnosti jevrejske religije.¹⁰⁷ Ovaj izvorno subjektivni osnov judaizma, istorijski zatomljen nepreglednim materijalom civilizacijske nezrelosti čovečanstva, mogao se istorijski ispoljiti na način preoblikovanja tradicionalnih društvenih odnosa tek u eri opadanja snage tradicijom učvršćenih starih religijskih običaja.

Obično se smatra da je uporišna tačka tradicionalnog patrijarhalnog biblijskog odnosa judaizma prema ženi u dobro poznatom starozavetnom stihu: „i volja će tvoja stajati pod vlašću muža tvog, i on će ti biti gospodar.“¹⁰⁸ Kao jedna od posledica praroditeljskog greha javlja se podređen položaj žene u porodici i društvu, ali se on ne dà okarakterisati kao odnos apsolutne vlasti muškarca nad ženom. Naime, Tora ne gradi položaj muža kao poziciju moći. Tumačeći malopre spomenuti stih, u Midrašu stoji: „To ne znači potpunu vlast. Muž ne sme da ozledi svoju ženu.“¹⁰⁹ Odgovornost za fizičko nasilje nad ženom u pravnom i moralnom vidu je nedvosmisleno utvrđena od najranijih vremena jevrejske istorije, ona postoji čak i kada namere nije bilo. Poslušajmo samo reči poljskog rabina Moše Iserlesa (oko 1520-1572) koji kaže da je: „veliki greh kada muž tuče ženu, a ako mu to pređe u naviku sud može da ga kazni, da ga izopšti iz zajednice i bučuje, i primeni sve mere prisile sve dok se ne zakune da je više neće tući. Ako prekrši svoju zakletvu može biti prisiljen da se razvede od svoje žene.“¹¹⁰

Po mišljenju vrhovnog rabina Srbije Isaka Asiela „Muškarac i žena jesu različiti, ali razlika ne podrazumeva konotacije superiornosti ili inferiornosti, bo-
.....

107 O starozavetnim antropološkim idejama pogledati Milenko A. Perović, *Etika*, Grafo-media, Novi Sad, 2001, str. 105-108.

108 *Biblija*, Stari zavet u prevodu Đure Daničića, *Postanje*, 3,16, Biblijska liga, Beograd, 2005.

109 Berešit Raba, 20:7, navedeno iz teksta rabina Isaka Asiela, *Zavera ćutanja*, str. 56, u časopisu *Religija i tolerancija*, br. 7, januar-jun 2007, CEIR, Novi Sad, str. 56.

110 Šulhan Aruh, Even a-Ezer, 154:3. Citat je naveden prema tekstu rabina Isaka Asiela, *Zavera ćutanja*, u časopisu *Religija i tolerancija*, br. 7, januar-jun 2007, CEIR, Novi Sad, str. 56-57

ljeg ili lošijeg, osim ukoliko neko ne želi da ih tako tumači.¹¹¹ Jedan drugi biblijski stih suštinski pogađa ovu rabinovu misao. Reč je o božjim rečima upućenim Adamu koji je bio sam: „Nije dobro da je čovek sam; da mu načinim druga prema njemu.“¹¹² Precizniji prevod ovog stiha ponudio je rabin Isak Asiel, čini se da on bolje pogađa suštinu stvari: „Nije dobro čoveku biti sam, sazdat ću mu pomoć naspram njega.“ Naime, sintagma *ezer kenegdo* sazdana je od reči *ezer* - pomoć i *kenegdo* - naspram njega, njemu naspram i odnosi se na položaj žene. Postavlja se pitanje kakvu poziciju žene ona sugerise, a odgovor nosi dve dimenzije: društvenu i dublju, egzistencijalnu. Društvena usamljenost, sa svoje strane, podrazumeva nemogućnost čoveka da ostvari misaoni i emotivni odnos sa drugim ljudskim bićem. Egzistencijalna usamljenost ide još i dalje, čineći od usamljenosti samu srž ljudskog postojanja.

Razmatrajući ovde sugerisan aktivan položaj žene prema muškarcu, rabin Šlomo Riskin kaže: „Samo ako postoji volja da se samog sebe ograniči i dozvoli drugoj osobi da se ne slaže uvek, da stoji naspram i da razmišlja drugačije. Bračni drug nije neko ko uvek bespogovorno kaže *amen*, ko uvek obasipa svog bračnog druga hvalom i komplimentima, trofejnim primerak koji služi piće, postavlja sto ili zarađuje novac. Istinski životni saputnik mora biti u stanju reći ‘ne’ kada je to potrebno – *kenegdo* – naspram njega deo – jer ako ste u braku s nekim ko stalno povlađuje potvrdnim odgovorom, vi se istinski ne suočavati s ‘drugim’, ne delite život sa istinskim ‘drugim.’“ Tu i leži sva težina odgovornosti za suprotstavljanje, bez koje nema govora o moralnoj autonomiji ličnosti. Puno uvažavanje dostojanstva druge ličnosti upravo znači posmatrati je i prihvatati je u njenoj slobodi. U nastavku teksta rabin Šlomo Riskin tvrdi: „Međutim, odnos potčinjenosti i kontrole nije odnos u kome se par nadopunjuje, to je jednostran, a ne obostran odnos, odnos uzimanja, a ne davanja. Čovečanstvu je zapovedeno da sebi fizički podredi životinjski svet, ali mužu nije zapovedeno da potčini sebi svoju ženu. Ako to uradi tada je izgubio mogućnost da otkrije *ezer kenegdo* i tako prevlada društvenu usamljenost. Zaista, kada Biblija kaže „i on će vladati nad tobom“, to se odnosi samo na posledicu greha jedenja zabranjenog ploda, a ne i opis idealnog odnosa. Cilj čovečanstva je da nadvlada greh kao i da nadvlada pokušaj potčinjavanja u braku.“¹¹³

Položaj žene u braku

Kada je reč o položaju žene u bračnoj zajednici, treba reći da tradicionalno žena zadobija svoje puno mesto u društvu udajom. Značajan deo jevrejske tradicije okrenut je učvršćivanju jevrejske porodice, kao bazi jevrejske zajednice. Porodica je osnova ispunjavanja mnogih verskih zapovesti. Kako smo videli, muškarac se

.....

111 Isak Asiel, *Zavera ćutanja*, u časopisu *Religija i tolerancija*, br. 7, januar-jun 2007, CEIR, Novi Sad, str. 61.

112 *Biblija*, Stari zavet u prevodu Đure Daničića, *Postanje*, 2,18, Biblijska liga, Beograd, 2005.

113 Citat je preuzet iz teksta rabina Isaka Asiela, *Zavera ćutanja*, u časopisu *Religija i tolerancija*, br. 7, januar-jun 2007, CEIR, Novi Sad str. 56; Šlomo Riskin, *Torah Lights, Genesis Confronts Life, Love and Family*, Ohr Torah Stone, 2005. str. 37-38.

smatra potpunim samo uz svoju ženu. Biblijska misao: „Muško i žensko stvori ih, i blagoslovi ih, i nazva ih čovek, kad biše stvoreni.“¹¹⁴, upravo sugerise da se muškarac i žena samo zajedno zovu čovek. Talmud nastavlja ovu ideju rečima rabi Elazara: „Čovek koji nema žene, nije čovek. Jer je rečeno: Muško i žensko stvori ih i nazva ih imenom čovek.“ (Post, 5,2)¹¹⁵ Talmudska mudrost dalje smatra da muškarac treba da voli ženu kao sebe, a da je ceni još više od sebe. „Naučavali su rabini: tko voli svoju ženu kao sebe, a poštuje je više nego sebe... o njemu je rečeno: 'I znat ćeš da je miran šator tvoj.' (Job 5,24).“¹¹⁶ Ovo je preraslo u religijsku zapovest, „tako je Rambam donio i halahu o odnosima muža prema ženi: Ovako su zapovjedili učenjaci: čovek treba poštovati svoju ženu više nego sebe, a voljeti je kao sebe. Ako ima novaca, neka joj daje više, prema tome koliko ima novaca, neka je ne žalosti, nego neka s njom razgovara ugodno i ne bude ni tužan ni ljut.“¹¹⁷ U Zoharu je zapisano da Bog broji ženske suze. Među mnogim pričama i anegdota na ovu temu spomenimo priču o rabinu Šelomo Zalman Averbahu. Kada je umrla njegova žena, učenici su mu na sahranu rekli: „Rabine, običaj je u Jerusalamu zatražiti oproštaj od pokojnika.“ On im je odgovorio: „Nikada nisam povredio svoju ženu.“¹¹⁸ Neverovatna izjava, za pojmove savremenog čoveka gotovo lažna ili ironična, kada bi samo smetnuli sa uma kontekst događaja i životni stav čoveka o kojem je reč.

O patrijarhalnom ustrojstvu muško-ženskih odnosa možda najviše govore izvorni talmudski stavovi. „Rabi Šimon reče: 'Zašto reče Nauk: *Ako čovek uzme ženu* a ne piše: *Ako žena bude uzeta od muža?* Jer je put i način čovečiji da traži ženu a nije ženin put i način da traži muža. To liči na čoveka koji je nešto izgubio – Ko koga traži? Vlasnik izgubljenog traži svoju izgubljenu stvar'“ (Kidušin, List 2/b, Pnz 22,13).¹¹⁹ Jevrejstvo je razvilo niz zapovesti o venčanju, njegovom obliku i brojnim pojedinostima, koji takođe dosta govore o ustrojstvu bračnih odnosa. *Kidušin* (što u doslovnom prevodu znači posvećenje) predstavlja između ostalog i veridbu - *erusin*. Samo ime govori o smislu bračne zajednice kao svetog, ili bolje rečeno posvećenog odnosa. „Obred kidušina je zapravo muškarčevo stjecanje žene uz njezin pristanak, jer bez njezina pristanka obred se ne bi mogao pravovaljano obaviti.“¹²⁰ Postupnost u sklapanju bračnog odnosa, koja se odnosi i na različite obrede i predviđene vremenske distance između njih, govori o značaju koji se pridaje bračnoj ustanovi i ozbiljnosti i promišljenosti sa kojom mladi ljudi treba

.....
114 *Biblija*, Stari zavet u prevodu Đure Daničića, Postanje, 5, 2, Biblijska liga, Beograd, 2005.

115 *Talmud*, priredio Eugen Verber, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1990. str. 272.

116 Rabin Kotel Da-Don, *Židovstvo, život, teologija i filozofija*, Profil, Zagreb, 2004. , str. 293.

117 Rabin Kotel Da-Don, *Židovstvo, život, teologija i filozofija*, Profil, Zagreb, 2004. str. 293-294.

118 Priča je preuzeta iz knjige rabina Kotel Da-Dona, *Židovstvo, život, teologija i filozofija*, str. 294, Profil, Zagreb, 2004, str. 294.

119 *Talmud*, priredio Eugen Verber, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1990. str. 263.

120 Rabin Kotel Da-Don, *Židovstvo, život, teologija i filozofija*, Profil, Zagreb, 2004. str. 438.

da stupe u nju. Danas običaj veridbe nema pravnu snagu, samo izražava dogovor verenika i njihovih porodica o nameri budućeg venčanja. Kada je o samom činu venčanja reč, interesantno je da izvorno samo mladoženja stavlja prsten mladoj izgovarajući reči „Evo, posvećena si mi ovim prstenom, prema veri Mojsijevoj i Izraelovoj.“ To znači da je muškarac taj koji posvećuje ženu, to nije obostrano. Danas se, međutim, učvrstio i običaj, nejevrejski po poreklu, da mladoženja stavlja sam sebi prsten ili da mu ga stavlja mlada, ali tek nakon tradicionalnog obreda venčanja pod hupom.

Bračni odnos se u judaizmu posmatra kao sveti odnos koji zahteva uzajamnu odanost supružnika, poštovanje, obzirnost i ljubav. Postoji rabinska izreka: „Život čoveka bez žene je bez blagoslova, bez pravog života, radosti, pomoći, dobrih dela i mira.“ (Jevamot, 62 b).¹²¹ Tradicionalno se smatra da je brak obaveza, dok celibat u jevrejskoj zajednici ni najmanje ne uživa ugled. Još se u najstarijim vremenima od sveštenika nije očekivao celibat, toliko da se od prvosveštenika zahtevalo da se oženi. Među osnovnim svrhama braka, smatra se da je prva produženje ljudske vrste i predstavlja izvršenje Božje zapovesti: „Radajte se i množite se.“¹²² Zanimljivo je da talmudski zakoni smatraju da je ova zapovest izvršena kada porodica dobije jednog sina i jednu ćerku, u skladu sa tim kako je Bog stvorio „muško i žensko“.¹²³ Druga istaknuta bračna svrha je bračna sreća, a treća uspostavljanje porodice i doma.

Jevrejski brak je monogam, iako je u biblijsko i talmudsko doba bila dozvoljena poligamija. Srednjovekovna zabrana ovakve bračne ustanove koja se pripisuje rabinu Geršomu ben Judi iz Majensa i danas se poštuje u svim jevrejskim zajednicama. Judaizam smatra brak stalnim, ali dopušta mogućnost razvoda u izuzetnim situacijama ozbiljnih bračnih prekršaja ili na bazi obostrane saglasnosti supružnika. I dok su u stara vremena kao i u drugim kulturama roditelji dogovarali jevrejske brakove, danas Jevreji sami biraju svoje bračne drugove. Još se u Talmudu mogu naći prvi nagoveštaji ovih odnosa, kao kada se kaže: „Ne sme čovek udavati kćer dok je mala, sve dok ne odraste i rekne: Toga i toga hoću.“ (Kidušin, List 11)¹²⁴ Isto tako, Talmud se protivi udaji kćeri za starca ili odugovlačenje udaje zrele žene. Liberalnije bračne prilike danas u konfrontaciji su sa još uvek pravosnažnim starim bračnim ograničenjima. Tu se pre svega misli na ustanovu jevrejskog razvoda koja se rešava pred rabinskim sudom, i koja predstavlja sastavljanje pisanog dokumenta o razvodu – *get*, koji se daje ženi prvobitno bez njenog pristanka. Da ne ulazimo dublje u specifične situacije, žena razvedena samo na građanski način postaje *aguna* i njoj se zabranjuje preudaja, jer se smatra vezanom za svog bivšeg muža,

¹²¹ Navedeno prema Dejvid Dž. Goldberg, Džon D. Rejner, *Jevreji, istorija i religija*, Clio, Beograd, 2003. str. 400.

¹²² *Biblija*, Stari zavet u prevodu Đure Daničića, Postanje, 1,28, Biblijska liga, Beograd, 2005.

¹²³ *Biblija*, Stari zavet u prevodu Đure Daničića, Postanje, 1,27, Biblijska liga, Beograd, 2005.

¹²⁴ *Talmud*, priredio Eugen Verber, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1990. str. 267.

što dalje ima negativne posledice na njeno eventualno potomstvo iz zabranjenog braka, a to i danas poštuje ortodoksno jevrejstvo. Leviratski zakon opet kaže da je brat pokojnog muža žene bez dece obavezan da je oženi ili da se te obaveze može osloboditi posebnim obredom, što se danas vrlo retko primenjuje.

Tradicionalno je *ketuba*, bračna isprava o obavezama i pravima muža i žene, regulisala njihove odnose, posebno u slučajevima razvoda ili smrti muža. U vreme višeženstva i razvoda bez obaveznog ženinog pristanka, *ketuba* je štitila ženina prava i najčešće odvrćala od sigurnog razvoda. Danas je za razvod neophodan pristanak žene, a ona se ne mora zadovoljiti svotom iz *ketube*. Osim u Izraelu, u većini zemalja u dijaspori Jevreji mogu stupiti na tradicionalan način u brak, s tim što neke države zahtevaju i građansko venčanje. To povlači za sobom da i u slučaju razvoda nije dovoljan građanski razvod, nego je potreban i *get*.

Tradicionalan položaj žene u jevrejskoj porodici

Jevrejsko prihvatanje polne različitosti, koje prati običajni sistem prava i dužnosti, ocenjuje ovu razliku kao funkcionalnu, a ne statusnu.¹²⁵ Strogo običajno vezivanje ženske odgovornosti za unutar-kućno poslovanje, za razliku od modernog sekularnog stanovišta koje veliča značaj društvenog života, izraz je njene centralne uloge u brizi za jevrejsku porodicu i odbrane i čuvanja njene jedinstvenosti i nežnosti. Kada devojčica u jevrejskoj porodici navrší dvanaestu godinu života, priređuje se proslava *bat micve* u krugu porodice i prijatelja. Tada devojka prima prvi put Božje zapovesti. U uzrastu od trinaest godina dečaci nakon *bar micve* dobijaju mnogobrojne obaveze, dok je devojka oslobođena mnogih *micvot*, na primer vezivanja tefilina i proučavanja Tore. Oslobođanje od društvenih obaveza uključuje oslobođanje od svih javnih službi, svedočenja na sudu, učestvovanja u ratu, molitve u minjanu jer je to javni događaj, a u pogledu vere žena je obavezna da se moli jednom dnevno. Po mišljenju rabina Kotela Da-Dona, položaj žene u jevrejskoj porodici bio je tokom cele ljudske istorije važniji od njenog položaja u bilo kojoj drugoj kulturi u okviru koje je živeo jevrejski narod. Upravo to se tradicionalno smatra osnovom dostojanstva žene.

O odnosu dece prema roditeljima u jevrejskoj baštini nalazimo ispisane najlepše stranice svetske literature. Judaizam insistira na izuzetnom poštovanju koje deca duguju i ocu i majci, to je jedan od temelja jevrejskog doma. Štaviše, ova zapovest se ubraja u četiri osnovne *micvot*, zajedno sa dobročinstvom, mirenjem ljudi i proučavanjem Tore. Izuzetna je i talmudska misao o razlici u poštovanju majke i oca, koja kaže: „Uči se: Rabi reče: ‘Otkriveno je i poznato onom koji reče (reč) i svet bi stvoren, da sin više poštuje svoju majku nego oca svog, jer mu ona tepa rečima, zato je Sveti, blagoslovljen neka je, pretpostavio poštovanje oca poštovanju majke. A otkriveno je i poznato onom koji reče (reč) i svet bi stvoren, da se sin više boji oca svoga nego majke svoje, jer ga on uči Nauku, stoga je Sveti, blagoslovljen neka

.....
 125 Rabin Kotel Da-Don, *Židovstvo, život, teologija i filozofija*, Profil, Zagreb, 2004. str. 290-291.

je, pretpostavio strah pred majkom strahu pred ocem.¹²⁶ Među božjim zapovestima, zapovest o poštovanju roditelja je peta i ona svojim položajem između prvih četiri koje se odnose na vezu Boga i čoveka i drugih pet koje uređuju odnose među ljudima, predstavlja njihovo mesto susreta. To znači da onaj ko poštuje roditelje, poštuje Boga. Rabi Šimon ben Johaj smatrao je da je poštovanje prema ocu i majci čak i važnije od poštovanja Boga, jer ga Bog više voli od poštovanja prema sebi. O smislu porodice govori i sledeća talmudska misao: „Učahu učitelji naši: Čovekom (raspoložu) tri ortaka: Sveti, blagoslovljen neka je, otac njegov i majka njegova. Ako čovek poštuje svoga oca i svoju majku, Sveti, blagoslovljen neka je, kaže: Ovo im priznajem kao da sam prebivao među njima, te su mene poštovali.“¹²⁷ Isto tako, jevrejstvo izriče tešku osudu nepoštovanju oba roditelja, a Talmud kaže: „Učio je jedan (naučenjak) pred rabi Nahmanom: 'Ako neko ucveli svoga oca i svoju majku, onda će Sveti, blagoslovljen neka je, reći: Lepo sam učinio što nisam među njima prebivao jer da sam stanovao među njima ucvelili bi i mene.“¹²⁸

Savremeni položaj žene u jevrejskoj zajednici

Jevrejske zajednice danas širom sveta i u Izraelu, osim u uskom krugu malobrojnih ortodoksnih zajednica, izgradile su moderan položaj žene u duhu savremene liberalne tradicije, čuvajući sa svoje strane pozitivna iskustva tradicionalnog života Jevrejke. Ženski aktivizam u jevrejskoj zajednici ima dugu istoriju, seže još u davna vremena brige za bespomoćne i slabe članove zajednice. Ove dobrotvorne aktivnosti i danas su u žiži pažnje Međunarodnog saveta Jevrejki, međunarodne organizacije svetskog renomea, sa svojim ograncima i njihovim aktivnostima u raznim zemljama sveta. Tako, na primer, Belgijski ženski komitet u Antverpenu osnovne aktivnosti volonterskog karaktera ima koncentrisane oko „roditeljskog doma“ – jedne od osnovnih institucija jevrejske organizacije za socijalna pitanja (stari, bolesni, osobe sa invaliditetom...), što uključuje i prikupljanje priloga za fond u svrhu kupovine skupe medicinske opreme i organizaciju kulturnih manifestacija u okviru „roditeljskog doma“.¹²⁹

Kada je reč o savremenoj situaciji u obrazovanju, u Izraelu danas 22 % žena poseduje visoko obrazovanje, za razliku od muške populacije sa 20% visokoobrazovanih, ali je 4.5% žena bez obrazovanja, dok 1.8% muškaraca nema obrazovanje. U sadašnjoj studentskoj populaciji procentualno je zastupljeno 55.9% žena. Nezaposlenost je u Izraelu samo nešto veća među ženama (11.3%), nego među muškarcima (10.3), ali se na upravljačkim mestima nalazi znatno više muškaraca (11.6%) nego žena (4.4%) u populaciji zaposlenih ljudi, kao što su i muškarci bolje plaćeni. Iako

.....
126 *Talmud*, Kidušin 31/a, priredio Eugen Verber, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1990, str. 273.

127 *Talmud*, Kidušin 30/b, priredio Eugen Verber, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1990, str. 273

128 *Talmud*, Kidušin 31/a, priredio Eugen Verber, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1990.

129 Podaci su preuzeti iz Biltena Međunarodnog saveta Jevrejki.

je Izrael imao za premijera ženu, samo 15% članova Kneseta su žene, što Izrael smešta negde između arapskog sveta i zapadnog sveta razvijenih zemalja. Procenat ministarki je nešto porastao sa 11% na 13%. Do sada je u vladi bilo samo deset žena, uključujući i Goldu Meir (1898-1978), prvu premijerku Izraela krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina (pre nje, samo dve žene u svetu su bile na ovoj funkciji, Širimavo Bandaranaike u Šri Lanki i Indira Gandhi u Indiji). Žene su takođe uključene u vojne snage sa obavezom služenja vojnog roka u trajanju od godinu dana, ali je do sada samo devet žena imalo čin majora.¹³⁰ Već dugo vremena bar jedan od sudija vrhovnog suda je žena. Sada su tri žene u vrhovnom sudu, državni kontrolor, državni tužilac i sudija. Danas u mnogim društvenim institucijama, kulturnim i obrazovnim žene zauzimaju rukovodeća mesta. Rivka Karmi je prva predsednica univerziteta, imenovana je decembra 2005. godine za predsednika Ben-Gurion univerziteta u Ber-Ševi.

Od početka izgradnje modernih jevrejskih političkih institucija žene su, mada u malom broju, bile uključene u politički život. Danas su žene u Izraelu uključene u sve sfere javnog života i formalno je utvrđena jednakost među polovima. Pa ipak, odluka Jevrejskog teološkog seminara 1983. godine da dozvoli ženama da budu rabini izazvala je žestoku reakciju u ortodoksnim i generalno tradicionalnim jevrejskim krugovima, mada je reformističko jevrejstvo već ranih sedamdesetih godina imalo žene za rabine. Vrlo rano je tim putem pošao i Rekonstrukcionistički rabinški koledž u Filadelfiji, koji je promovisao prvu rabinku 1977. godine, a 1983. godine to je učinilo i konzervativno jevrejstvo. U većini slučajeva žene rabini se ipak ne nalaze na čelu zajednica, ali neke od njih su pomoćni rabini. Karakteristični problemi sa kojima se ove žene suočavaju jesu prihvatanje njihove odgovornosti i autentičnosti, kao i okolnosti materinstva s obzirom na svu specifičnost dužnosti rabina koje ne poznaju granicu radnog vremena. I pored prvih otpora, danas postoje rabinke u konzervativnom, reformističkom i rekonstrukcionističkom jevrejstvu, pa čak postoji i nekoliko žena ortodoksnih rabina, mada ortodoksno jevrejstvo zvanično još uvek nije prihvatilo novi položaj žene u religijskoj praksi Jevreja.

.....

¹³⁰ Podaci su preuzeti iz teksta posvećenog izveštaju Ženske mreže Izraela komitetu Kneseta za unapređenje položaja žene u Izraelu. Objavljen je u *Jerusalem Post*, 19. 11. 2004., po navodima jewish virtual library.